



# ΕΘΝΙΚΟ ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΑΨΛΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

## ΔΕΛΤΙΟ ΣΤΟΙΧΕΙΟΥ ΑΨΛΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ ΨΑΛΤΙΚΗ

### I. Σύντομη παρουσίαση του στοιχείου Ψυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς (ΑΠΚ)

1. **Όνομα:** Ψαλτική. Άλλη/-ες ονομασία/-ες: Βυζαντινή Μουσική, Ψαλμωδία, υμνωδία, καλοφωνία, ψαλτική τέχνη

2. **Ταυτότητα:** Η μνημοτεχνική απόδοση των μελωδιών στις εκκλησιαστικές ακολουθίες (συντελεστές, λειτουργικό Τυπικό, σχεδιασμός μουσικών δρωμένων, εξοπλισμός βιβλίων, εκπαίδευση) και τα χαρακτηριστικά πολιτιστικά στοιχεία και ιδιώματά της.

### 3. Πεδίο ΑΠΚ

- **Προφορικές παραδόσεις και εκφράσεις** Το θεμελιώδες αντικείμενο της ψαλτικής δεσμεύεται από συγκεκριμένες πολυεπίπεδες τεχνικές και θεωρητικές γνώσεις που παρέχονται, αποκλειστικά, στον χώρο των εκκλησιαστικών σκηνικών τελετουργιών. Οι συνιστώσες αυτές απαιτούν μακροχρόνιες σπουδές και συστηματικές ασκήσεις στους εκκλησιαστικούς χορούς, όπου οι εκπαιδευόμενοι εξειδικεύονται σε συγκεκριμένες βαθμίδες και ειδικότητες (Αναγνώστης, Κανονάρχης, Βοηθός, Δομέστικος, Λαμπαδάριος, Πρω-τοψάλτης). Έτσι, οι γνώσεις της ψαλτικής μεταβιβάζονται από τους παλαιότερους στους νεότερους προφορικά. Μνημοτεχνικές, επίσης, πρακτικές μέθοδοι και μελοποιημένες άσημες φράσεις ή λέξεις ή ακόμη στιχουργήματα συνοψίζουν τις βασικές πρακτικές γνώσεις (ερμηνείες, άνανες, νεανές, νανά, άγια κ.λπ.).
- **Οι λειτουργικές τέχνες ως αυτοπροσδιοριστικά πολιτισμικά μέσα** Η ψαλτική σε συνδυασμό με την εκκλησιαστική ποίηση (ψαλμούς, ύμνους), είναι η κατ' εξοχήν λειτουργική τέχνη στο πλαίσιο των ιερών ακολουθιών στους ορθοδόξους ναούς. Χρησιμοποιείται σε μεγάλο αριθμό σταθερών εορτών, τελετών και ιεροπραξιών κατά τη διάρκεια του έτους, τις οποίες καλύπτει σε υψηλό πο-σοστό και με διαφορετικό ρεπερτόριο για κάθε μία από αυτές. Η δυνατή αυτή κοινωνική

έκφραση, με τα πρωτότυπα λειτουργικά στοιχεία της, τον απαράμιλλο λυρισμό και τα ποικίλα πολιτισμικά και αυτοπροσδιοριστικά μέσα: γλώσσα, ποίηση, μουσική, ρυθμός, κίνηση, άμφια κ.ά., επαληθεύεται άμεσα, αν ληφθεί υπόψη η αθρόα συμμετοχή του λαού στις λειτουργικές πράξεις. Αυτή ακριβώς είναι και η σημασία του εκκλησιαστικού όρου *λειτουργία* (λήϊτος-έργο = έργο λαού).

- **Γνώσεις και πρακτικές που αφορούν την προφορική και γραπτή παράδοση της ψαλτικής τέχνης** Η επιτυχία του έργου της ψαλτικής είναι συνυφασμένη με την πολύχρονη θήτευση των ψαλτών στην ιεραρχία του εκκλησιαστικού χορού. Ειδικότερα, οι συγκεκριμένες ειδικές γνώσεις αναφέρονται στο σύστημα των οκτώ ήχων και την οκτάηχη ταξινόμηση και κωδικοποίηση ολόκληρου του μουσικού ρεπερτορίου. Τα τεχνικά αυτά θέματα αφορούν σε οκτώ ανεξάρτητα μεταξύ τους μελικά πρότυπα, τα οποία ακολουθούν συγκεκριμένους τεχνικούς και θεωρητικούς κανόνες. Η τυποποίηση αυτή με ορισμένες και εξειδικευμένες πρακτικές εφαρμογές διαμορφώνει ιδιαίτερες μελωδικές εικόνες, που χαρακτηρίζουν αποκλειστικά και μόνο το ύφος, το ήθος και τη μορφολογία του μέλους. Ωστόσο, κάθε ένα από τα οκτώ μελικά πρότυπα σχηματίζει σειρές ολόκληρες μελωδικών τραγουδιστικών μοντέλων, τα τροπάρια, παράλληλα με τις βιβλικές και άλλες εξωβιβλικές ωδές. Σε πολλές εκατοντάδες προσμετρώνται οι πρωτότυπες αυτές συνθέσεις των εκκλησιαστικών μελωδών, οι οποίες τόσο ως προς τη μουσική, όσο και την ποίηση εκφράζονται με εξαιρετικά λιτά μέσα, αλλά με ασυνήθη και απαράμιλλη δύναμη. Τα χαρακτηριστικά αυτά γνωρίσματα με τις συχνές και πυκνές επανα-λήψεις των μελωδιών στις εορτές και τελετουργίες του εκκλησιαστικού έτους συγκροτούν τις πιο βάσιμες και αποτελεσματικές γνώσεις και πρακτικές που εξασφαλίζουν την αποστήθιση και τη διάσωσή τους. Αναμφίβολα, η προφορική παράδοση στην ψαλτική, όπως και σε άλλες μουσικές παραδόσεις, συμβάλλει καθοριστικά στο παιδαγωγικό της έργο. Από την άλλη πλευρά, η γραπτή παράδοση φαίνεται πως αποτελεί πλέον αδήριτη ανάγκη, που καλύπτεται με μεγάλη καθυστέρηση κατά τη μεσοβυζαντινή περίοδο, με ένα αρχαϊκό τύπο σημειογραφίας περιορισμένων δυνατοτήτων, αλλά με προοπτικές εξέλιξης. Έτσι, με τις μεταγενέστερες σημειογραφίες, αλλά και τις θεωρητικές και πρακτικές πραγματείες οι γνώσεις της ψαλτικής διευρύνονται δημιουργώντας έναν υψηλού επιπέδου αυτόνομο μουσικό πολιτισμό. Χιλιάδες πλέον μουσικά χειρόγραφα και έντυπες εκδόσεις της βυζαντινής, μεταβυζαντινής και σύγχρονης εποχής καταγράφουν τα ψαλμικά, τροπάρια, αλλά και τα μορφικά κλασικά ψαλτικά μέλη, τα οποία, βέβαια, αποτελούν έναν ασφαλή οδηγό μνήμης της προφορικής παράδοσης που φαίνεται ότι ασκεί μέχρι σήμερα καθοριστικό ρόλο στην εφαρμογή της ψαλτικής πράξης.
- **Τεχνογνωσία που συνδέεται με τα παραδοσιακά μουσικά και ποιητικά σχήματα** Η ψαλτική είναι μια ζωντανή τέχνη. Έτσι, η πρακτική εφαρμογή της

υφίσταται συγκεκριμένες εξελίξεις και προσαρμογές, δεδομένου ότι ως λόγια παράδοση συνδέεται με διαχρονικά αλλά και μεταβαλλόμενα μουσικά και ποιητικά πρότυπα, μια σύζευξη, δηλαδή, στοιχείων πολλαπλών εμπλουτισμών. Έτσι, η τεχνο-γνωσία που αναπτύσσεται στον χώρο αυτό ανιχνεύεται με την προσέγγιση συγκεκριμένων κριτηρίων και με βάση τις εκάστοτε διαμορφούμενες ιστορικές αναγκαιότητες. Από τις σημαντικότερες, ωστόσο, παραμέτρους μιας συνολικής εικόνας της τεχνογνωσίας, που συνδέεται με το ευρύ πεδίο των ειδικών γνώσεων, αφορά στις συγκεκριμένες ειδικότητες που διαμορφώνουν το συνολικό έργο της ψαλτικής. Ειδικότερα, η ψαλτική είναι αποκλειστικά χορική τέχνη, η οποία διαμορφώνεται στις ιερές ακολουθίες και τελετές των ναών στο πλαίσιο μουσικών χορών: Τον Α΄, τον Β΄ (Δεξιός-Αριστερός) και τον χορό του Ιερού Βήματος. Ολόκληρο το έργο κατευθύνεται από τον κορυφαίο του Α΄ Χορού, τον Πρωτοψάλτη, που επι-λέγει και συντονίζει ολόκληρη τη μουσική εξέλιξη. Το κύριο ρεπερτόριο διαμοιράζεται στους δύο χορούς. Ο χορός του Ιερού Βήματος παρεμβαίνει σε τακτές περιπτώσεις εκφωνητικά και ψαλτικά. Οι επιμέρους παραπάνω παρεμβάσεις των τριών μουσικών χορών, καθώς επίσης ολόκληρη η εξέλιξη των ιερών ακολουθιών καταγράφεται λεπτομερώς στις ειδικές εκδόσεις του λειτουργικού Τυπικού. Συμπερασματικά, οι πολύπλοκες γνώσεις και τεχνικές της ψαλτικής, κυρίως δε του μουσικού ρεπερτορίου, εμπεδώνονται στις εκκλησιαστικές τελετουργίες και μεταδίδονται προφορικά κυρίως από τον Πρωτοψάλτη, που αποκα-λείται από τους μαθητευόμενους χορωδούς Δάσκαλος. Κάθε Δάσκαλος διατηρεί τις προσωπικές του επιλογές ανάλογα με τις φωνητικές ιδιομορφίες του. Το ύφος, τέλος, ο χαρακτήρας, η μορφολογία και η ιεροπρέπεια της ψαλτικής συνιστούν τα βασικά γνωρίσματά της, που επηρεάζουν άμεσα την τεχνογνωσία, τις θεωρητικές και πρακτικές ρυθμίσεις της. Με αυτά τα δεδομένα η μαθητεία στους εκκλησιαστικούς χορούς αποτελεί το μόνο διαβαθμισμένο και ολοκληρωμένο πρόγραμμα σπουδών που αποκτά, σύμφωνα με την Πατριαρχική παράδοση, για τις μεγαλύτερες βαθμίδες υπηρεσίας του Λαμπαδαρίου και του Πρωτοψάλτου θητεία περίπου τριών δεκαετιών με έναρξη το δέκατο ή δέκατο πέμπτο έτος της ηλικίας για τη θέση του Κανονάρχου.

**Τόπος:** Τα μεγάλα κέντρα της Ορθοδοξίας: Πατριαρχικός Ναός Κωνσταντινουπόλεως, τα καθολικά των Ιερών Ναών Αγίου Όρους, Μητροπολιτικός Ναός Αθηνών. Ναοί άλλων Μητροπόλεων, Ενοριών και Μονών Ελλάδας, Κύπρου.

**Λέξεις-κλειδιά:** Ψαλτική τέχνη, Ψαλτική, Παπαδική Τέχνη, Ψαλμωδία, Πρωτο-ψάλτης, Λαμπταδάριος, Δομέστικος, Καλοφωνία, Μελουργία, Χορός, Βυζαντινή μουσική, Τυπικά, Αναστασιματάριο, Δοξαστάριο, Ειρμολόγιο.

## **II. Ταυτότητα του φορέα του στοιχείου ΑΠΚ**

Φορείς της τέχνης είναι οι διακεκριμένοι Πρωτοψάλτες των μεγάλων κέντρων της Ορθοδοξίας. Πρωτοψάλτες άλλων Μητροπόλεων, Ενοριών, Μονών κ.λπ.

Θεσμοί που αναδεικνύουν και προάγουν το επιστημονικό έργο της ψαλτικής ως καλλιτεχνικής κληρονομιάς, πολιτισμικού αγαθού και λόγιας παράδοσης, που συμβάλλει ουσιαστικά στη μόρφωση και τον αυτοπροσδιορισμό του κοινωνικού συνόλου, είναι:

- **Πατριαρχικόν Ίδρυμα Πατερικών Μελετών, Αρχείον Βυζαντινής Μουσικής.** *Δραστηριότητες:* Υλοποίηση ευρωπαϊκών προγραμμάτων ψαλτικής: INTERREG, ΕΠΕΑΕΚ (εκθέσεις παλαιτύπων, ψηφιοποιήσεις χειρογράφων, δίσκων βινυλίου, ηχογραφήσεις, βι-ντεοσκοπήσεις Ιερών Ακολουθιών, εκδόσεις). Σειρά εκδόσεων: «Ψαλτικά Βλατάδων». Σεμινάρια: «Πρακτικές Φωνητικής στην ψαλτική τέχνη». Διεύθυνση: Ιερά Μονή Βλατάδων, Επταπυργίου 64, 546 34 Θεσσαλονίκη Τηλ.: 30.2310.203620, 202.302, e-mail: [director@pipm.gr](mailto:director@pipm.gr)
- **Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος-Ίδρυμα Βυζαντινής Μουσικολογίας.** *Δραστηριότητες:* Σειρά εκδόσεων: «Μελέται», κατάλογοι χειρογράφων, αυτοτελείς εκδόσεις κ.ά. Ηχογραφήσεις, σειρά δισκογραφίας: «Βυζαντινοί και μεταβυζαντινοί μελουργοί». Οργάνωση συνεδρίων, λατρευτικών και άλλων χορωδιακών εκδηλώσεων. Ίδρυση χορού ψαλτών: «Μαῖστορες της Ψαλτικής Τέχνης», Συναυλίες. Διεύθυνση: Ιωάννου Γενναδίου 14, 115 21 Αθήνα. Τηλ.: 210-3843545.

**Μουσικοί Σύλλογοι και Σύνδεσμοι, Κέντρα που δραστηριοποιούνται για την προστασία του ιεροψαλτικού έργου, την έρευνα και την ανάδειξη χορωδιών.**

- **Σύλλογος προς διάδοσιν της Εθνικής Μουσικής.** *Δραστηριότητες:* Ηχογραφήσεις, εκδόσεις, διαλέξεις, αρχείο, βιβλιοθήκη κ.λπ. Διεύθυνση: Έρσης 9 και Πουλχερίας, Λόφος του Στρέφη, 114 73 Αθήνα. Τηλ.: 210 8237447, Fax: 210 8811930, e-mail: [karaskepem@gmail.com](mailto:karaskepem@gmail.com)
- **Πανελλήνιος Σύνδεσμος Ιεροψαλτών «Ρωμανός ο Μελωδός» και Ιωάννης ο Δαμασκηνός.** *Δραστηριότητες:* Χορωδιακές εκδόσεις σειράς δίσκων βινυλίου.

Χορωδιακές εκδηλώσεις. Συνδικαλιστική προώθηση εργασιακών θεμάτων των Ιεροψαλτών. Διεύθυνση: Ακαδημίας 95, 106 77 Αθήνα, e-mail: [pasier@hotmail.gr](mailto:pasier@hotmail.gr)

- **Κέντρο Εκκλησιαστικής Μουσικής-Βυζαντινή Λειτουργική Σκηνή.** *Δραστηριότητα:* Επιστημονικό και καλλιτεχνικό έργο. Προώθηση επιστημονικού περιοδικού. Χορωδιακές αντιφωνικές εκδηλώσεις δύο χορών. Τηλ.: 2310 429384, e-mail: [aealygizos@gmail.com](mailto:aealygizos@gmail.com)
- **Κέντρο Ερεύνης και Προβολής της Εθνικής Μουσικής.** *Δραστηριότητες:* Ωδείο «Σίμων Καράς». Έρευνα και προβολή της εθνικής μουσικής. Μουσικό, Λαογραφικό και Φιλολογικό Αρχείο Σίμωνος και Αγγελικής Καρά. Διεύθυνση: Έρσης 9 και Πουλχερίας, Λόφος του Στρέφη, 11473 Αθήνα. Τηλ.: 210 8237447, Fax: 210 8811930, e-mail: [karaskepem@gmail.com](mailto:karaskepem@gmail.com)

#### **Χορωδίες με δημοσιευμένο έργο**

- **Ελληνική Βυζαντινή Χορωδία.** *Δραστηριότητα:* Εκδόσεις βιβλίων και CDs. Χορωδιακές εκδηλώσεις. Διεύθυνση: Νικηταρά 2-4 και Εμ. Μπενάκη, Αθήνα. Τηλ.: 210 3603111, 8823923
- **Χορωδία Συνδέσμου Κωνσταντινουπολιτών** *Δραστηριότητα:* Μουσικές εκδηλώσεις. Εκδόσεις CDs. Διεύθυνση: Δημοσθένους 117 Καλλιθέα, 176 72 Αθήνα. Τηλ.: 210 9598967, e-mail: [copolitan.gr](mailto:copolitan.gr) st: <http://www.copolitan.gr/>
- **Πανεπιστημιακή Βυζαντινή Χορωδία.** *Δραστηριότητα:* Χορωδιακές εκδηλώσεις. Εκδόσεις CDs. Επιστημονικό και ερευνητικό έργο. Προώθηση επιστημονικού περιοδικού. Διεύθυνση: Κυδωνιών 6, 546 55 Θεσσαλονίκη. Τηλ.: 2310 429384, e-mail: [aealygizos@gmail.com](mailto:aealygizos@gmail.com)
- **Βυζαντινός Χορός Τρόπος.** *Δραστηριότητα:* Μουσικές εκδηλώσεις. Εκδόσεις βιβλίων, CDs. Διεύθυνση: Αιολίς Πικέρμι, Τ.Θ. 1410, Τ.Κ. 19009 Τηλ.: 6977408907, Fax: 210 6035128, e-mail: [info@troposchoir.gr](mailto:info@troposchoir.gr)

### III. Περιγραφή του στοιχείου ΑΠΚ

#### 1. Περιγραφή

Η ψαλτική, ως ζωντανή παραδοσιακή τέχνη, θεωρείται από τα σημαντικότερα πολιτισμικά αγαθά, που συμβάλλουν δυναμικά στον αυτοπροσδιορισμό και την αυτογνωσία του νεότερου ελληνισμού. Τα χαρακτηριστικά της ψαλτικής συνθέτουν ένα ισχυρό κράμα ελληνικού λόγου, ρυθμού και μέλους, συνυφασμένα με ιδιότυπες τεχνοτροπίες και μορφολογικά ιδιώματα, που μεταφέρονται από στόμα σε στόμα.

#### 2. Αναλυτική περιγραφή

Η ψαλτική τέχνη αναπτύσσεται και αναδεικνύεται στα μεγάλα κέντρα της Ορθοδοξίας, το Οικουμενικό Πατριαρχείο, το Άγιον Όρος και την Εκκλησία της Ελλάδος. Η κορυφαία αυτή έκφραση του ελληνικού πολιτισμού διαδίδεται σε όλο το εύρος της ανατολικής λεκάνης της Μεσογείου και στις σλαβικές περιοχές μεταφερμένη σε πολλές γλώσσες.

**Οικουμενικό Πατριαρχείο.** Η ψαλτική πράξη του Πατριαρχείου ανιχνεύεται σε όλο το μήκος των αρχαίων παραδόσεων με βασικούς σταθμούς το Ασματικό Τυπικό της μεσοβυζαντινής περιόδου, τη θεωρητική και πρακτική ανάπτυξη της μελουργίας κατά την Παλαιολόγεια εποχή και τη μουσική μεταρρύθμιση κατά τον 19ο αιώνα. Η Πατριαρχική ψαλτική παράδοση και το ύφος της Μεγάλης Εκκλησίας αποτελεί ειδικό προνόμιο των Πατριαρχικών Ψαλτών. Οι έννοιες, ωστόσο, Οικουμενικό Πατριαρχείο και ύφος της Μεγάλης Εκκλησίας είναι κατηγορίες οντολογικές και υπερβατικές, οι οποίες βιώνονται και υλοποιούνται σχολαστικά σύμφωνα με το Πατριαρχικό Τυπικό στις ιερές ακολουθίες. Την τήρηση του Τυπικού για όλους τους συντελεστές επιτηρεί ο Πρωτοψάλτης. Ο ίδιος με τη συσσωρευμένη εμπειρία του συντάσσει το Τυπικό, το οποίο εγκρίνεται από την Ιερά Σύνοδο. Το Οικουμενικό Πατριαρχείο συνεπώς είναι η κοιτίδα της ψαλτικής παραδόσεως, όπως υλοποιείται με το Πατριαρχικό Τυπικό, οι Διατάξεις του οποίου τυγχάνουν ιδιαίτερου σεβασμού από όλες τις κατά τόπους Εκκλησίες. Τα μορφολογικά ωστόσο στοιχεία, τα τεχνικά ιδιώματα και οι τυπολογίες της ψαλτικής εκτέλεσης ποικίλλουν κατά εποχή και πρόσωπα Πρωτοψαλτών. Έτσι, διαμορφώνονται οι διάφορες ψαλτικές «Σχολές» με τα αντίστοιχα χαρακτηριστικά τους γνωρίσματα, που επηρεάζουν και τις άλλες κατά τόπους τεχνοτροπίες.

**Άγιον Όρος.** Η ψαλτική παράδοση του Αγίου Όρους διασώζει διαχρονικά τα περισσότερα και σημαντικότερα μνημεία σε χειρόγραφους κώδικες της ψαλτικής. Διατηρεί ακόμη επί αιώνες τις πιο αυθεντικές μορφές της φωνητικής παράδοσης με τις καθημερινές λειτουργικές συνάξεις. Παρά ταύτα το Άγιον Όρος ευρίσκεται σε συνεχή αλληλεξάρτηση με την Πατριαρχική ψαλτική παράδοση. Το Αγιορειτικό, ωστόσο, ύφος είναι σεμνοπρεπές,

λιτό, πράο και υπεργήινο. Αφορμάται από την παλαιά ασκητική παράδοση του Ιεροσολυμιτικού Τυπικού, την οποία επενδύει με μεταγενέστερα στοιχεία. Στη νεότερη αγιορειτική ψαλτική πράξη ξεχωρίζουν τρεις κυρίως μουσικές «Σχολές», η Διονυσιατική, η Βατοπεδινή και η Δοχειαριτική με σημαντικές και ενδιαφέρουσες άλλες ψαλτικές δραστηριότητες.

**Εκκλησία της Ελλάδος.** Η ψαλτική παράδοση περιλαμβάνεται με διατάγματα σε μουσικές σχολές που ιδρύονται από τις πρώτες Κυβερνήσεις του ελληνικού κράτους. Παρά το ειδικό αυτό ενδιαφέρον, που εκφράζεται από τον ίδιο τον Ιωάννη Καποδίστρια, οι Σχολές δεν ευδοκιμούν. Η Εκκλησία της Ελλάδος φαίνεται ότι οργανώνει πληρέστερα το θέμα της ψαλτικής. Μετά από σχετικό αίτημά της προς το Οικουμενικό Πατριαρχείο αρχές του 20ού αιώνα αποστέλλεται στην Αθήνα διακεκριμένος μουσικοδιδάσκαλος από την Κωνσταντινούπολη (Κωνστα-ντίνος Ψάχος), ο οποίος δραστηριοποιείται στο Ωδείο Αθηνών. Η προοπτική που ανοίγεται φαίνεται αρχικά να καρποφορεί. Καλύπτει όμως περισσότερο το επιστημονικό σκέλος. Ιδιωτικές πρωτοβουλίες (Σίμων Καραός) φαίνεται πως καλύπτουν περισσότερο τις πρακτικές μουσικές ανάγκες. Η στροφή, ωστόσο, της Εκκλησίας της Ελλάδος να οργανώσει το εκκλησιαστικό Τυπικό και το ψαλτικό έργο (Επίσκοπος Διονύσιος Ψαριανός-Πρωτοψάλτης Σπυρίδων Περιστερής) φάνηκε ιδιαίτερα επιτυχής, αναδεικνύοντας τον Καθεδρικό Μητροπολιτικό Ναό Αθηνών ένα από τα μεγάλα λειτουργικά κέντρα. Οι βασικές παράμετροι της επιτυχίας εντοπίζονται στην ευταξία των ιερών ακολουθιών, την επιλογή των συντελεστών τους (Ιερείς, Διάκονοι, Ψάλτες, Χορωδοί) και την καθιέρωση του κλασικού μουσικού ρεπερτορίου. Έτσι, αποκρυσταλλώνεται ένα υποδειγματικό και ιεροπρεπές λειτουργικό ιδίωμα (στυλ) στη μουσική, την άρθρωση των αναγνώσμάτων, τις εκφωνήσεις, το κήρυγμα, τις κινήσεις, τα λειτουργικά μέσα, που καθιερώνεται μέσω των ραδιοφωνικών και τηλεοπτικών εκπομπών. Αναμφίβολα η συμβολή της Εκκλησίας της Ελλάδος στην προβολή και ανάδειξη των πολιτιστικών και μορφωτικών μέσων της, όπως είναι η μουσική, η ποίηση, η γλώσσα, το κήρυγμα και η κοινωνική της δράση, σημειώνεται εξαιρετικά αποδοτική από τα μέσα του 20ού αιώνα μέχρι σήμερα. Το ενδιαφέρον, επίσης, της Εκκλησίας της Ελλάδος για την ψαλτική παράδοση διευρύνεται με την υποδειγματική οργάνω-ση του Ιδρύματος Βυζαντινής Μουσικολογίας (1970).

### **3. Τόπος και μέσα επιτέλεσης ή άσκησης του στοιχείου ΑΠΚ. Χώρος που συνδέεται με την επιτέλεση/πραγματοποίηση του στοιχείου ΑΠΚ**

**Ο Ναός.** Η ψαλτική παράδοση αποτελεί το ομοούσιο γέννημα του Ορθοδόξου Ναού, στον οποίο τελεσιουργούνται και επιτελούνται οι ιερές ακολουθίες των διαφόρων εορτών του εκκλησιαστικού έτους, όπως και οι διάφορες άλλες τελετές, σύμφωνα με το λειτουργικό Τυπικό. Σημειώνεται ότι η ιερότητα του χώρου δεν είναι αφηρημένη έννοια, γιατί ακολουθεί

συγκεκριμένους λογικούς τύπους. Αναλυτικότερα, οι πιστοί στον χώρο του Ναού συγκροτούν την ιερή κοινότητα του Σώματος της Εκκλησίας που μετέχει στο ιερό Δείπνο. Έτσι, η λογική λατρεία, όπως είναι γνωστή, ενοποιεί και συνέχει την κοινωνία που αυτοπροσδιορίζεται και εκφράζεται συλλογικά με τις ιερές τέχνες, τη ναοδομία, τη ζωγραφική, την ποίηση, τη μουσική. Στον Ναό η ψαλτική δεν διεγείρει το συναίσθημα και δεν προκαλεί καμία προσωπική ή συλλογική συγκίνηση. Αντίθετα, «αλλοιώνει» την ύπαρξη, ερμηνεύει το θείο και άρρητο κάλλος και αποκαλύπτει το μυστήριο του Ποτηρίου της Ζωής στο πρόσωπο του Χριστού. Σε τελική ανάλυση, ο Ναός με τη δοξολογική θεώρηση της ψαλμωδίας στο πλαίσιο του εορτολογίου είναι έννοια υπαρξιακή και πανανθρώπινη, που προβάλλει ολόκληρο το μήκος της ιστορίας με την ισχυρή προσδοκία του μέλλοντα αιώνα, της αιωνιότητας.

**Τα Αναλόγια.** Η ψαλτική τέχνη θεωρείται ως η αμεσότερη έκφραση της λα-τρείας. Για αυτό ακριβώς τον λόγο η θέση των ψαλτών τοποθετείται σε ειδική αλλά και περίοπτη θέση του Ναού. Έτσι, τα Αναλόγια αποτελούν τους ειδικούς χώρους που συγκεντρώνουν τους δύο χορούς των Ψαλτών. Ουσιαστικά, πρόκειται για μια μετεξέλιξη της αρχαϊκής αταξικής κοινωνίας, κατά την οποία ο λαός χωριζόταν σε δύο μέρη στο κέντρο του Ναού. Ειδικότερα, κατά τη βυζαντινή εποχή καθορίζεται η τάξη του κατώτερου κλήρου των ψαλτών που συγκεντρωνόταν στη Σωλέα, ένα δεύτερο επίπεδο του Ναού, ανάμεσα στον λαό και το τρίτο υψηλότερο επίπεδο του Ιερού Βήματος. Εδώ στη μέση, ορθώνεται ο Άμβωνας, ένα καλλιμάρμαρο υψηλό βήμα με τέσσερις βαθμίδες εκατέρωθεν για τη χρήση ψαλτών και διακόνων. Η αμφιθεατρική αυτή διάταξη αναδείκνυε τον Ναό και εξυπηρετούσε καλύτερα το οπτικοακουστικό αποτέλεσμα των δρωμένων. Τα Αναλόγια απλοποιούν τα δρώμενα των ψαλτών και των διακόνων που χρησιμοποιούσαν κυρίως τον Άμβωνα. Η ξύλινες κομψές κατασκευές των Αναλογίων λειτουργούν ως προθήκες των λειτουργικών βιβλίων αλλά και ως στηρίγματά τους για την ψαλτική χρήση. Οι προθήκες αυτές, όπως και τα στασίδια των ψαλτών, τοποθετούνταν στα δύο άκρα της Σωλέας, πάνω σε βάθρα σε αντικρινή θέση για την αντιφωνική ψαλμωδία των χορών.

**Το εορτολόγιο.** Οι εκκλησιαστικοί ποιητές και υμνογράφοι είναι ταυτόχρονα και οι δημιουργοί των εκκλησιαστικών μελών. Το θεματολόγιό τους είναι καθαρά εορτολογικό. Αντλούν το περιεχόμενό του από τα ιερά κείμενα, το εμπλουτίζουν με τα ποικίλα γεγονότα της εκκλησιαστικής ζωής και το προορίζουν αποκλειστικά για λειτουργική χρήση. Σε τελική ανάλυση η υμνογραφία με την ψαλτική της επένδυση, ως μουσικός λόγος, εκφράζει τα ίδια τα βιώματα της Εκκλησίας και αποτελεί σε συνάρτηση με το λειτουργικό τυπικό τη σκηνική παράσταση της Αγίας γραφής. Το εορτολόγιο καλύπτει ολόκληρο το εκκλησιαστικό έτος και έχει ως επίκεντρο το πασχάλιο μυστήριο της θείας Ευχαριστίας, η οποία συγκεντρώνει την εκκλησιαστική κοινότητα την Κυριακή, Ημέρα της Αναστάσεως του Κυρίου. Η Κυριακή καθιερώνει τη ριζική καινοτομία της χριστιανικής εορτής, εορτής μοναδικής, που η



ακτινοβολία της φωτίζει ολόκληρο το έτος και ο πλούτος της ο δοξολογικός αναπτύσσεται σε έναν εορταστικό κύκλο από τους πιο επιφανείς μελωδούς και υμνογράφους. Έτσι, η πολυποίκιλη ασματογραφία της εορτής του Πάσχα διαμορφώνει τη συλλογή της **Οκτωήχου**, βιβλίο καθαρά ψαλτικό, προβάλλοντας το βασικό για την ορθόδοξη ομολογία συμβολισμό της Ογδόης Ημέρας, την αιωνιότητα. Την ίδια αφετηρία του μυστηρίου της θείας Ευχαριστίας διατηρεί και ο άλλος εορτολογικός κύκλος που αναφέρεται σε βασικούς σταθμούς του εκκλησιαστικού ιστορικού χρόνου: Δεσποτικές, Θεομητορικές και εορτές των Αγίων. Η υμνογραφία των εορτών αυτών, εξαιρετικά πρωτότυπη, διαμορφώνει δώδεκα τόμους, τις συλλογές κατά μήνα, των **Μηναίων**, βιβλία και αυτά καθαρά ψαλτικά. Ο πρώτος εορτολογικός κύκλος είναι κινητός και ο δεύτερος ακίνητος. Και οι δύο κύκλοι του λειτουργικού Τυπικού προβάλλουν από κοινού το αναστάσιμο μήνυμα που εισχωρεί πλέον βαθιά στον ιστορικό χρόνο. Και στις δύο, δηλαδή, περιπτώσεις η Εκκλησία ανακεφαλαιώνει την κοινωνία «με το κεφάλαιο της σωτηρίας», όπως ψάλλει ο Υμνωδός, υποστασιάζοντας το μυστήριο της Ανάστασης. Εκατοντάδες πρωτότυποι ύμνοι με ποικίλες μουσικές φόρμες και με απaráμιλλο λυρισμό ερμηνεύουν και αναλύουν τα παραπάνω εορτολογικά θέματα. Από την άλλη πλευρά, χιλιάδες μουσικά χειρόγραφα με ποικίλους μελωργικούς τύπους καταγράφουν τις μουσικές αυτές παραδόσεις. Τα μνημεία αυτά, παγκόσμια πολιτισμική κληρονομιά, προκαλούν επί δεκαετίες έντονα το επιστημονικό ενδιαφέρον.

**Τα λειτουργικά βιβλία.** Τα μέσα διασφάλισης και προώθησης του ψαλτικού έργου είναι οι ποικίλες λειτουργικές συλλογές της εκκλησιαστικής υμνογραφίας. Τα θέματα αυτά με την ανάπτυξη των βυζαντινών σπουδών είχαν ευρεία διάδοση. Γενικευμένα, επίσης, ήταν η πεποίθηση ότι συνιστούσαν το πιο γνήσιο και σπουδαίο δημιούργημα της βυζαντινής λογοτεχνίας. Μια συνοπτική μάλιστα εκτίμηση της προσφοράς του Βυζαντίου στον παγκόσμιο πολιτισμό αναδεικνύει τέσσερις κυρίως εκφράσεις: Τους Ναούς, τη ζωγραφική, την ποίηση και την ψαλτική, που δεν είναι τυχαίο ότι ταυτίζονται όλες με την ορθόδοξη εκκλησιαστική παράδοση. Αυτή η λογοποίηση στη λατρεία των τεχνών που αληθεύουν αποτελεί μοναδικό παγκοσμίως ιδίωμα μόρφωσης και παιδείας διαχρονικής ισχύος. Ειδικότερα, η ψαλτική με τα μνημεία του ποιητικού και μουσικού της λόγου αναδεικνύει και προβάλλει την αυτοσυνειδησία των κοινωνιών, διερμηνεύοντας αξίες οικουμενικών διαστάσεων, όπως είναι η δικαιοσύνη, η ελευθερία, ο σεβασμός των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Άλλωστε στη βάση αυτή κτίστηκε το κοσμοσωτήριο μήνυμα του χριστιανισμού και η υπαρξιακή του προοπτική. Από μία άλλη άποψη τα λειτουργικά βιβλία συνιστούν σταθερούς δείκτες της μνημοτεχνικής ψαλτικής μεθόδου σε εκτεταμένα υμνογραφικά κείμενα που ψάλλονται με τη βοήθεια του υποβολέα του χορού, του Κανονάρχου. Με την ευρύτερη έννοια των λειτουργικών βιβλίων, τέτοια θεωρούνται και οι διάφορες μουσικές εκδόσεις, που χρησιμοποιούνται κατά κόρον, ενώ η βασική πρακτική

που υποχρεώνει τον Ιεροψάλτη να ασκεί το έργο του είναι η αποστήθιση των μελών, την οποία συστήνει με Εγκυκλίους του το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Τα αναφερθέντα παραπάνω βασικά ψαλτικά λειτουργικά βιβλία, όπως επίσης και άλλες βοηθητικές εκδόσεις, εναποτίθενται στα δύο Αναλόγια των χορών.

**Οι Ιερές ακολουθίες.** Το επίκεντρο των ιερών ακολουθιών είναι η θεία Λειτουργία. Όλες οι άλλες ακολουθίες τελούνται πριν απ' αυτήν, μετά και γύρω απ' αυτήν. Η ψαλτική τέχνη ασκεί πρωταγωνιστικό ρόλο σε όλες τις ακολουθίες και κορυφώνεται κατά τη θεία Λειτουργία. Σύμφωνα με την εκκλησιαστική παράδοση, διακρίνονται διάφορα είδη και τόποι ακολουθιών, οι οποίες χωρίζονται σε δύο κατηγορίες. Στην πρώτη υπάγονται οι Ιεροπραξίες και τα Μυστήρια (θεία Λειτουργία, Αγιασμός, Βάπτισμα, Γάμος, Ευχέλαιο, Εγκαίνια, Εξόδιος). Στη δεύτερη οι Ακολουθίες του Νυχθημέρου (Όρθρος, Ώρες, Εσπερινός, Απόδειπνο, Μεσονυκτικό). Η θεία Λειτουργία συνδυάζεται με ορισμένα από τα Μυστήρια (Βάπτισμα, Γάμος, Εγκαίνια). Οι ακολουθίες του Νυχθημέρου αποτελούν τους καιρούς της λατρείας, όπως φαίνεται άλλωστε από τις ονομασίες τους. Συνδέονται δηλαδή με συγκεκριμένες ώρες της ημέρας και της νύκτας. Στη μοναστηριακή πράξη τελούνται όλες οι ακολουθίες του νυχθημέρου, ενώ στην ενοριακή οι τρεις βασικές: Εσπερινός, Όρθρος, θεία Λειτουργία, στις οποίες διανέμεται η κατά περίπτωση υμνογραφία, σύμφωνα με το τρέχον εορτολόγιο. Κάθε εορτή δηλαδή πλαισιώνεται με τη δική της υμνογραφία στο πλαίσιο πάντα των διατάξεων του λειτουργικού Τυπικού. Το Τυπικό εξειδικεύει το περιεχόμενό του κατά ενότητες, στις οποίες καθορίζονται τα τελούμενα, σύμφωνα με τις ποικίλες συμπτώσεις του ημερολογίου και του είδους της εορτής, δηλαδή του κινητού και ακίνητου εορτολογίου. Οι συμπτώσεις αυτές είναι εξαιρετικά πολύπλοκες. Σύμφωνα με όσα λέχθηκαν είναι αυτονόητη η ευθύνη όλων των συντελεστών της λατρείας και προπαντός του Πρωτοψάλτου, στον οποίο αντιστοιχεί το μεγαλύτερο ποσοστό των παρεμβάσεων του στις ακολουθίες. Από αυτή την άποψη, είναι αυτονόητο πάλι ότι ο Πρωτοψάλτης πρέπει να διαθέτει μεγάλη μόρφωση και εμπειρία, αυξημένη ευθύνη και ετοιμότητα, γνώσεις δηλαδή και προσόντα για την άσκηση του έργου του. Από άλλη σημαντική άποψη σημειώνεται το μεγάλο και ποικίλο εύρος των ιερών ακολουθιών, αλλά και οι χρονικές διαστάσεις του, σημεία τα οποία απαιτούν εκτός των αναφερθέντων στοιχείων, ειδική προετοιμασία, μελέτη και προπαρασκευή του ρεπερτορίου. Αρκεί να αναφερθεί ο αριθμός των Κυριακών και μεγάλων εορτών, που ανέρχεται στις εκατόν πενήντα περίπου, εκτός των άλλων ιεροπραξιών στις οποίες οι ψάλτες είναι υποχρεωμένοι να παρευρίσκονται. Η σημαντική, ωστόσο, πτυχή του μεγάλου αριθμού των Ιερών Ακολουθιών που ενδιαφέρει ιδιαίτερα την ψαλτική τέχνη είναι ότι συνιστούν μια πλήρη διαβαθμισμένη εκπαίδευση. Χωρίς την τακτική συμμετοχή στις Ιερές ακολουθίες και την ιδιαίτερη φροντίδα του Δασκάλου Πρωτοψάλτου δεν είναι δυνατόν να υπάρξει η κατάλληλη διαδοχή προσώπων στο ιεροψαλτικό έργο. Ό,τι γίνεται σήμερα είναι μια μεγάλη

παρέκκλιση με πολύ αρνητικά αποτελέσματα, για τα οποία πρέπει να υπάρξει ειδική φροντίδα προστασίας του ση-μαντικού εκκλησιαστικού και πολιτισμικού έργου της ψαλτικής.

#### **4. Διαδικασία μετάδοσης από γενιά σε γενιά του στοιχείου ΑΠΚ**

##### **Περιγραφή της διαδικασίας**

Η μετάδοση από γενιά σε γενιά της ψαλτικής τέχνης ακολουθεί συγκεκριμένους τρόπους μαθητείας. Ήδη αναφέρθηκε ότι η κύρια και αποτελεσματική μορφή άσκησης και εκπαίδευσης, κάτω από την ιδιαίτερη φροντίδα του Πρωτοψάλτου, είναι η τακτική και ανελλιπής συμμετοχή στο λειτουργικό έργο της Εκκλησίας. Όλες οι άλλες μορφές μαθητείας είναι χρήσιμες, αλλά ανεπαρκείς και περιορισμένες σε όποιο επίπεδο και μορφή των εκπαιδευτηρίων και αν πραγματοποιείται. Θα αποτελούσε πρόοδο και θα ήταν βοηθητικό το έργο των εκπαιδευτηρίων αν αναδιοργάνωναν το έργο τους σε σχέση με τον Ναό.

##### **Τρόποι και διάρκεια εκμάθησης/μαθητείας/μύησης**

Το εκπαιδευτικό έργο και οι τρόποι, καθώς και η διάρκεια μαθητείας και εκμάθησης της ψαλτικής μπορούν να κατανοηθούν μόνο εάν γίνει αντιληπτό ότι οι διαδικασίες αυτές πρέπει να είναι συνυφασμένες με τη μύηση και τον ειδικό Δάσκαλο, Μύστη. Σημειώνεται ότι στις τέχνες η έννοια της μύησης έχει πολλές παραμέτρους, θετικές και αρνητικές. Περιλαμβάνει, ακόμη, πολλούς εξαιρετικά χρήσιμους κανόνες. Υπάρχουν επίσης πολλά μυστικά που κατά περίπτωση αποκαλύπτονται ή και αποκρύπτονται. Για τη μύηση στην ψαλτική είναι χρήσιμο να αναφερθεί ένας μόνο στίχος από την υπέροχη υμνογραφία της Μ. Εβδομάδος: *Μηδείς, ὦ πιστοί, τοῦ Δεσποτικοῦ Δείπνου ἀμύητος*. Η βαρύτητα των λέξεων αυτών είναι καθοριστική για όλο το πλήρωμα της λατρείας. Αν συμβεί αυτή η μύηση, τότε όλα εξελίσσονται λογικά και οντολογικά. Σε αντίθετη περίπτωση όλα παρεκκλίνουν. Εάν δηλαδή οι συντελεστές της λατρείας δεν έχουν την επίγνωση του διακονήματός τους, τότε αποχωρεί η ουσία και η ίδια η μύηση. Κοντολογίς, η ψαλτική πρέπει να διαθέτει ιεροπρέπεια, όχι επιφανειακή αλλά ουσιαστική. Και για να συμβεί αυτό, ο ψάλτης πρέπει να κατανοήσει πού απευθύνεται και να μνηθεί πρωτίστως στο Δείπνο. Παρεμφερώς εξελίσσονται και οι τρόποι μαθητείας και εκμάθησης της ψαλτικής τέχνης που εντοπίζονται κυρίως στην προπαρασκευή του μουσικού ρεπερτορίου, για την εννοιολογική και πρακτική κατανόησή του, όπως και στην προσεκτική συμμετοχή του μαθητή στα ψαλλόμενα. Η πρακτική διαδικασία προετοιμασίας των μελών πρέπει να είναι ενδεδειγμένη και να εγγίζει τα όρια της αποστήθισης. Έχει ήδη αναφερθεί ότι η διάρκεια εκμάθησης και μαθητείας είναι πολύχρονη. Τα παρακάτω στοιχεία από το Οικουμενικό Πατριαρχείο

(Πρωτοψάλτης Ιάκωβος Ναυπλιώτης 1910-1939) είναι ενδεικτικά της διαβαθμισμένης πολύχρονης εκπαίδευσης στους χορούς της Μεγάλης Εκκλησίας, που διαρκεί για τη βαθμίδα του Β΄ Ψάλτη (Λαμπαδαρίου) περίπου μία εικοσαετία.

| Έτος      | Θέση          | Ηλικία  | Χρόνος υπηρεσίας |
|-----------|---------------|---------|------------------|
| 1879      | Κανονάρχης    | 15 ετών | 3 έτη            |
| 1882      | Β΄ Δομέστικος | 18 ετών | 6 έτη            |
| 1888      | Α΄ Δομέστικος | 24 ετών | 17 έτη           |
| 1905      | Λαμπαδάριος   | 41 ετών | 5 έτη            |
| 1910-1939 | Πρωτοψάλτης   | 46 ετών | 29 έτη           |

### Φορείς μετάδοσης

Φορείς μετάδοσης είναι ουσιαστικά όλοι οι ναοί. Η Ενορία, όπως για πολλούς αιώνες ονομαζόταν η επισκοπική περιφέρεια, ως η μικρότερη εκκλησιαστική μονάδα αναδείχθηκε μια από τις ευρωστότερες κοινωνικές υποδιαιρέσεις. Η Ενορία, πέρα από τα αμιγώς εκκλησιαστικά θέματα, οργάνωνε πολλούς τομείς του κοινωνικού βίου, των γραμμάτων και του πολιτισμού. Από τις ενορίες αναδεικνύονται ακόμη και σήμερα πολλά στελέχη της ψαλτικής τέχνης, αλλά και άλλοι ερασιτέχνες που με τον τρόπο τους προάγουν και διαδίδουν με τις διάφορες εργασίες και τις μελέτες τους τη σημασία και τη συμβολή αυτής της παράδοσης στην πνευματική καλλιέργεια του Νεοέλληνα. Παλαιό παράδειγμα ο Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης. Πολλοί από τους παλαιότερους και νεότερους διακεκριμένους Έλληνες μουσικούς και καλλιτέχνες υπήρξαν τακτικά μέλη των εκκλησιαστικών Αναλογίων. Δυστυχώς τα φαινόμενα αυτά στους καιρούς μας αραιώνουν επικίνδυνα, επειδή οι νεότερες γενεές δεν πλαισιώνουν επαρκώς τους εκκλησιαστικούς χορούς. Από την άλλη πλευρά, η πολύπλοκη εκπαίδευση, αλλά και η έλλειψη κινήτρων για εργασιακή καταξίωση στην ψαλτική δεν συμβάλλουν στην προσέλευση νέων σπουδαστών. Σημαντικό, ωστόσο, έργο για την ανάπτυξη και μετάδοση της ψαλτικής παράδοσης προσφέρουν οι διάφοροι Σύλλογοι στα μεγάλα αστικά κέντρα, όπως και οι Σχολές Βυζαντινής Μουσικής που λειτουργούν σε πολλές Μητροπόλεις της Ελλάδος και της Κύπρου.

#### IV. Ιστορικό και γενεαλογία του στοιχείου ΑΠΚ

**Ιστορικές πληροφορίες ή τοπικές διηγήσεις για την εμφάνιση, τη διάρκεια, την παρουσία και τις προσαρμογές ή και τροποποιήσεις του στοιχείου ΑΠΚ**

Η ψαλτική είναι γνωστή σήμερα περισσότερο με τον όρο **βυζαντινή μουσική** σε τοπικό όσο και διεθνές επίπεδο. Ο όρος με το πλατύ περιεχόμενό του χρησιμοποιήθηκε πριν από έναν περίπου αιώνα περιλαμβάνοντας και την κοσμική μουσική. Από την πλευρά της Εκκλησίας, στα επίσημά της μάλιστα κείμενα των Ιερών Κανόνων, αλλά και από τους Πατέρες και εκκλησιαστικούς συγγραφείς χρησιμοποιούνται οι όροι **ψαλμωδία** και **υμνωδία**, ενώ στο Βυζάντιο παγιώνεται ο όρος **ψαλτική τέχνη**, που εναλλάσσεται ορισμένες φορές με τον όρο **παπαδική τέχνη**.

Η Ονομασία, ωστόσο, ψαλτική αντιπροσωπεύει καλύτερα την εκκλησιαστική μουσική παράδοση. Η ιστορία της ψαλτικής μπορεί να χωριστεί σε τρεις μεγάλες περιόδους: από τον 1ο αιώνα μέχρι τον 10ο· η βυζαντινή περίοδος ανάπτυξης της ψαλτικής ως τον 15ο αιώνα· και ολόκληρη η μεταβυζαντινή περίοδος μέχρι σήμερα. Για τη μελέτη της ψαλτικής έχουμε έμμεσες και άμεσες πηγές. Στην πρώτη κατηγορία περιλαμβάνονται οι διάφορες πληροφορίες των εκκλησιαστικών Πατέρων και συγγραφέων. Την ίδια περίοδο διαμορφώνονται τα διάφορα μουσι-κοπιοητικά είδη. Οι πρώτες βέβαια πληροφορίες κατά την παλαιοχριστιανική εποχή αναφέρονται σε πληροφορίες της Καινής Διαθήκης (Απόστολος Παύλος) που περιορίζονται ονομαστικά στα διάφορα είδη των ασμάτων της ευχαριστιακής σύναξης: ψαλμοί, ύμνοι, ωδές πνευματικές. Έτσι, από τα αποστολικά ακόμη χρόνια αναπτύσσεται μια αυτοτελής μουσικοποιητική δραστηριότητα στους κόλπους της Εκκλησίας τόσο στον συροπαλαιστινιακό όσο και στον ελληνικό χώρο, τις οποίες καταγράφουν ακροθιγώς διάφοροι συγγραφείς (Ιγνάτιος επίσκοπος Αντιοχείας, Πλίνιος έπαρχος της Βιθυνίας). Βασική, ωστόσο, προϋπόθεση για την ανάπτυξη της εκκλησιαστικής μουσικής ήταν το Ψαλτήριο του Δαβίδ από τη μετάφραση των Ο΄, πράγμα που δείχνει την άμεση χρήση της ελληνικής γλώσσας ακόμη και στα πρώτα χρόνια των λειτουργικών συνάξεων των πιστών. Το Ψαλτήριο γίνεται η βάση ανάπτυξης όλων των μορφών της μουσικής της Εκκλησίας, πράγμα που βεβαιώνεται με τον καλύτερο τρόπο από την ονομασία *ψαλτική* που καθιερώνεται κατά τη μεσοβυζαντινή περίοδο. Η πρώτη ιστορική, ωστόσο, περίοδος (1ος-10ος αιώνα) γρήγορα μας φέρνει δείγματα της πρώιμης σημαντικής ανάπτυξής της με τους λεγόμενους στροφικούς ύμνους. Μέχρι τώρα οι χριστιανοί χρησιμοποιούσαν το Ψαλτήριο. Ένας έψαλε τους στίχους και ο Λαός συμμετείχε στα ακροτελεύτια και στα εφύμνια, που ήταν ένα είδος ρεφρέν. Παρά την απλότητά της η μουσική αυτή εξέφραζε με μεγαλειώδη τρόπο τα λειτουργικά βιώματα και υπεδείκνυε με σεμνότητα, που μόνο η αρχαϊκή αταξική χριστιανική κοινότητα μπορούσε να διατυπώσει, την ενότητα και την αυθεντικότητα του θεσμού πλέον της Εκκλησίας, τη διαχρονική και

οικουμενική του διάσταση. Στη συνέχεια οι στροφικοί ύμνοι με εκπροσώπους δημιουργούς τους μεγάλους Μελωδούς, που μόνο με την κλασική αρχαιότητα μπορούν να συγκριθούν (Ρωμανός, Ανδρέας Κρήτης, Ιωάννης Δαμασκηνός, Κοσμάς) απογειώνουν την καλλιτεχνική έκφραση της λατρείας, που την αποζητούσε έντονα, λόγω των μεγάλων αιρέσεων, η Εκκλησία. Αποτέλεσμα η μεγάλη ήττα της θλιβερής Εικονομαχίας.

Ελεύθερη πλέον η Εκκλησία κατά τη δεύτερη περίοδο της ψαλτικής, που μεγαλουργεί στον μελουργικό (συνθετικό) τομέα, έρχεται να αποδείξει ότι η Ορθοδοξία έχει στέρεες δομές που την αναδεικνύουν όχι ως ένα στεγανό και περιθωριακό χώρο, αλλά ως μια δυνατή οικουμενική έκφραση. Έτσι, οι συνθέσεις των μεγάλων Μελουργών της χρυσής παλαιολόγιας εποχής: Ιωάννης Γλυκός, Ιωάννης Κουκουζέλης, Ιωάννης Κλαδάς, Μανουήλ Χρυσάφης, Ξένος Κορώνης κ.ά., όχι απλώς εμπλουτίζουν την ψαλτική παράδοση, αλλά την εδραιώνουν ως μία από τις μεγαλύτερες πολιτισμικές παραγωγές και τα πιο εύρωστα αποθέματα της παγκόσμιας πολιτισμικής κληρονομιάς. Την ίδια εποχή αναπτύσσεται και η βυζαντινή σημειογραφία, ένα από τα εξοχότερα δείγματα της βυζαντινής μουσικής πληροφορικής, στα οποία καταγράφονται αναρίθμητες μορφικές μουσικές συνθέσεις που περιλαμβάνονται σε πολλές χιλιάδες χειρογράφων κωδίκων, διεσπαρμένων σε ελληνικές και ξένες βιβλιοθήκες. Η βυζαντινή αυτή μουσική παραγωγή, που δεν ερευνήθηκε ακόμη συνολικά, ονομάστηκε από τους ερευνητές *Ars Nova*.

Ολόκληρη η μεταβυζαντινή περίοδος έως σήμερα, συνδεδεμένη απόλυτα με τις προγενέστερές της πηγές, εμπλουτίζεται μελουργικά και αναδεικνύει αξιόλογους δημιουργούς (Παναγιώτης Χρυσάφης, Γερμανός Νέων Πατρών, Μπαλάσιος Ιερέυς, Ιωάννης Τραπεζούντιος, Πέτρος Πελοποννήσιος, Ιάκωβος Πρωτοψάλτης, Πέτρος Βυζάντιος κ.ά.).

Σταθμός για την ψαλτική παράδοση αποβαίνει η Μουσική Μεταρρύθμιση των Τριών Διδασκάλων (Χρύσανθος ο Μαδυτινός, Γρηγόριος Πρωτοψάλτης και Χουρμούζιος Χαρτοφύλακας). Το έργο τους (1815) αποτελεί προσπάθεια απλοποίησης της παλαιάς μουσικής σημειογραφίας. Υποστηρίχθηκε δε από το Πατρι-αρχείο με την ίδρυση Μουσικής Σχολής. Τα αποτελέσματα της μουσικής μεταρρύθμισης δεν έχουν ακόμη μελετηθεί συστηματικά. Πέρα από αυτό, οι Τρεις Διδάσκαλοι συγκαταριθμούνται με τα φωτεινότερα πνεύματα του νέου Ελληνισμού. Η πιο βασική ενέργειά τους ήταν η μεταγραφή των μελών της παλαιάς γραφής στη νέα σημειογραφία. Ιδιαίτερο ρόλο για την περαιτέρω ρύθμιση θεμάτων της μουσικής θεωρίας και πράξης ανέλαβε η Πατριαρχική Μουσική Επιτροπή (1881). Η σημερινή μουσική πράξη και θεωρία βρίσκεται ανάμεσα στις επίσημες ρυθμίσεις των Τριών Διδασκάλων και της Πατριαρχικής Επιτροπής.

Η ψαλτική αποτέλεσε το αντικείμενο εκτεταμένων επιστημονικών ερευνών από ξένους και Έλληνες ερευνητές που δραστηριοποιούνται συστηματικά τον 20ό αιώνα. Σημειώνεται η πρωτοβουλία της **Ακαδημαϊκής Ένωσης της Κοπεγχάγης (1931)**, που προώθησε πολλαπλές εκδόσεις με τη σειρά Monumenta Musicae Byzantinae. Στην Ελλάδα το επιστημονικό έργο για τη βυζαντινή μουσική φιλοξενείται στα **Πανεπιστήμια**, το **Πατριαρχικό Ίδρυμα Πατερικών Μελετών** και το **Ίδρυμα Βυζαντινής Μουσικολογίας της Ι. Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος**.

Συμπερασματικά, η ψαλτική παράδοση με το μοναδικό και αριστουργηματικό ρεπερτόριό της, αλλά και την πρωτότυπη μνημοτεχνική σημειογραφία της, που έφθασε σε ύψιστο βαθμό τελειότητας, ως σύστημα απομνημόνευσης των μελωδιών από τους Ψάλτες, δεν μπορεί να παραλληλιστεί με τίποτε από τις μουσικές παραδόσεις του Μεσαίωνα και της Αναγέννησης στη Δύση (Egon Wellesz). Αναμφισβήτητα, οι βυζαντινές λόγιες μουσικές συνθέσεις αποτελούν **αριστουργήματα** της παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς.

### **Ειδικές πληροφορίες για το στοιχείο**

Αντώνιος Ε. Αλυγizάκης Δρ. Καθηγητής Βυζαντινής Ψαλτικής και Μουσικολογίας Κυδωνιών 6, 546 55 Ντεπώ, Θεσσαλονίκη Τηλ.: **2310 429384** e-mail: [aealygizos@gmail.com](mailto:aealygizos@gmail.com)

### **ν. Επίλογος**

Η ψαλτική ως φωνητική μουσική και συνεπώς ως άυλη πολιτιστική κληρονομιά, όπως και οι άλλες λειτουργικές τέχνες της Εκκλησίας, έχει χαρακτήρα καθαρά υπερβατικό και οντολογικό, που δεν υπηρετεί την πρόκληση των αισθήσεων, αλλά διερμηνεύει την αληθινή θεώρηση του κόσμου και της ζωής. Συγκεκριμένα, η δέσμευση αυτή προβάλλει ισχυρά κοινωνικά προσδιοριστικά στοιχεία και κίνητρα, όπως η γλώσσα, η αγωγή, η τεχνική και η αισθητική αντίληψη. Τα πολιτιστικά αυτά γνωρίσματα της ψαλτικής, οικουμενικών διαστάσεων, παγιώνονται σε συγκεκριμένους κοινωνικούς και ευρύτερους εθνικούς σχηματισμούς. Έτσι, τα στοιχεία αυτά αποκτούν μια εκτεταμένη Διορθόδοξη ενότητα που τα καθιστά λαοφιλή και βιώσιμα. Είναι ιδιαίτερα χαρακτηριστικές οι περιπτώσεις που αφορούν τη συγγένεια της δομής των εκκλησιαστικών τροπαρίων με τα δημοτικά τραγούδια. Από την άλλη πλευρά, η χρήση των λειτουργικών βιβλίων και ιδιαίτερα της Οκτωήχου στην εκπαίδευση, που χρησιμοποιήθηκε κατά την Τουρκοκρατία ως αναγνωστικό εγχειρίδιο με τα γράμματα της αλφαβήτου στην πρώτη σελίδα, αναδεικνύουν τη δυναμική της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς της ψαλτικής παράδοσης. Πολλά από τα τροπάρια της Εκκλησίας λειτουργούν ακόμη και σήμερα, όπως το θούριο και το δημοτικό τραγούδι, που αναβλύζουν κατευθείαν από τις αστείρευτες πηγές

και τα βιώματα του λαού. Ποίηση δηλαδή και μουσική συμπυκνώνουν με έναν μεγαλειώδη τρόπο ιδέες και αντιλήψεις διαχρονικής ισχύος, όπως είναι η πνευματικότητα και οι παραδόσεις της κοινωνικής και εκκλησιαστικής ζωής. Η δυναμική αυτή της ψαλτικής τέχνης εκφράστηκε ανώνυμα και συντηρήθηκε με ιερή επιμέλεια εδώ και πολλούς αιώνες, μεταφερμένη από στόμα σε στόμα.

## **ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ**

### **Βιβλιογραφία**

Αλυγιάκης Αντώνιος Ε. (1978-2011), *Θέματα εκκλησιαστικής μουσικής*, Θεσσαλονίκη.

– (1985) *Η οκταηχία στην ελληνική λειτουργική υμνογραφία*, Θεσσαλονίκη.

– (1996) *Μελωδήματα ασκήσεων λειτουργικής*, Θεσσαλονίκη.

– (1995) *Ο χαρακτήρας της Ορθοδόξου ψαλτικής*, Θεσσαλονίκη.

– (1996) *The Historical Framework of Byzantine and Post-Byzantine liturgical music*, Θεσσαλονίκη.

– (2001) «The philosophical and Theological background of Music», *Byzantine Macedonia, Art, Architecture, Music and Hagiography, Melbourne*.

– (2008) *Byzantine Music in the Arabic and Hellenic Language, Beirut-Thessaloniki, Book+1 CD*.

– (2008) *Byzantine Music, The Protosaltis of the Holy Great Church of Christ, Iakovos Nafpliotis, Istanbul Rum Patrikhanesi Başmuganisi, Book+5 CDs*.

– (2012) «Η βυζαντινή μουσική στον Άθω», *Το Άγιον Όρος στα χρόνια της απελευθέρωσης, Αγιορειτική Εστία*, Θεσσαλονίκη, σελ. 353-369.

Σπυράκου Ευαγγελία Χ. (2008), *Οι χοροί Ψαλτών κατά τη βυζαντινή παράδοση*, Αθήνα.

Στάθης Γρηγόριος Θ. (1979), *Οι αναγραμματισμοί και τα μαθήματα της βυζαντινής μελοποιίας* Αθήνα.

*Λεξικό Βιβλικής Θεολογίας* (1980), μτφρ., εποπτεία Σάββα Αγγουρίδη, Σταύρου Βαρτανιάν, Αθήνα.

Χαλδαιάκης Αχιλλεύς Γ. (2014), *Βυζαντινομουσικολογικά*, τόμ. Α΄-Δ΄, Αθήνα.



ΣΥΜΠΛΗΡΩΝΕΤΑΙ ΑΠΟ ΤΗΝ ΥΠΗΡΕΣΙΑ:

**Προϋπάρχουσα τεκμηρίωση**

Διαθέσιμη βιβλιογραφία

Διαθέσιμα δεδομένα Φορέας: Είδος έρευνας: Είδος δεδομένων: Εγγραφή του στοιχείου  
σε άλλα ευρετήρια

**Εθνικό Ευρετήριο – Τεχνικό δελτίο του στοιχείου**

Τόπος και ημερομηνία σύνταξης: Θεσσαλονίκη, 15 Οκτωβρίου 2014

Συντάκτης Ονοματεπώνυμο: Αντώνιος Ε. Αλυγιζάκης

Ιδιότητα: Δρ. Καθηγητής Βυζαντινής Ψαλτικής και Μουσικολογίας

Συνοδευτικό τεκμηριωτικό υλικό Βιβλιογραφική-αρχειακή έρευνα:

Επιτόπια έρευνα – συνεντεύξεις:

Ηχητική καταγραφή:

Φωτογραφική καταγραφή:

Κινηματογραφική καταγραφή: